

УДК: 343.982.4: 342.7

*Полковенко І. С., заступник завідувача відділу
криміналістичних видів досліджень – завідувач сектору
почеркознавчих досліджень Кіровоградського НДЕКЦ МВС
України*

ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПОРЯДКУ ОТРИМАННЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Необхідність обговорення сучасного стану криміналістики, перспектив, тенденцій та напрямів її розвитку постає через наявність нагальної потреби розробки та впровадження в практичну діяльність правоохоронних органів сучасних криміналістичних засобів, новітніх технологій, прогресивних наукових рекомендацій. Поєднання теорії та практики у боротьбі зі злочинністю стає досить важливим фактором в умовах трансформації кримінальних елементів, існування розгалуженої організованої злочинності, набуття нею транснаціонального характеру, наявного високого рівня корупції, здійснення активної протидії кримінальному судочинству з боку зацікавлених осіб, як на стадії досудового розслідування, так і у судовому кримінальному провадженні. Злочинність все більше пристосовується до нових умов, використовує сучасні способи вчинення злочинів високотехнологічні підходи, останні досягнення технічної наукової думки. Тому актуальність даної теми не викликає жодних сумнівів.

Професор Р. Л. Степанюк констатує, що реформування кримінального процесу України з метою наближення його до світових стандартів судочинства зумовило необхідність подальшого удосконалення підходів до тлумачення і використання приписів нормативно-правових актів. На сьогодні органи досудового розслідування, прокурори та суди стикаються зі значними труднощами при застосуванні на практиці положень нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), що пов'язано, як із недосконалістю самого закону, так і дефіцитом науково обґрунтованих рекомендацій щодо процесуальної і тактично правильної реалізації відповідних норм права. Суттєва зміна підходів до регламентації порядку досудового розслідування, повноважень його суб'єктів, правил провадження окремих слідчих дій та інші новації кримінального процесуального закону вимагають від криміналістичної науки перегляду багатьох усталених положень і рекомендацій [1, с. 236–237].

Аналізуючи сучасний стан встановленого порядку організації та проведення почеркознавчої експертизи, вбачається за доцільне визначити нові підходи до механізму отримання порівняльних зразків.

Можливості судової почеркознавчої експертизи є надзвичайно широкими. Ще зі школи ми пам'ятаємо настанови вчителів про те, що зошит – це обличчя учня. За почерком можливо не лише ідентифікувати, а й скласти уявлення про особу, яка поставила свій підпис, склала листа, заповіт тощо. То ж, у ході проведення судової почеркознавчої експертизи можливо вирішувати складні ідентифікаційні завдання. Зокрема, і ті, що спрямовані на розшук і встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а не лише на встановлення тотожності порівнюваних об'єктів дослідження. Комплексність, системність дослідження усіх ознак почерку вкрай необхідні. Адже, наприклад, якщо одна ознака почерку вкаже на наявність у людини психічного захворювання, то в комплексі з іншими вона вказуватиме на її творчі здібності.

Почерк, властивий людині, може бути показником її розумових здібностей, охайності, добропорядності, або ж вказувати на наявність у людини хворобливого стану, психічних розладів. Як відомо, є загальні ознаки почерку, такі, як розмір, нахил тощо. Їх людина може навмисно змінювати. Не контролюємо ми кут, під яким тримаємо прилад для письма, точку, з якої починаємо та закінчуємо писати літеру. Тобто те, що ми виконуємо механічно, використовуючи навички, вироблені у нас протягом років життя.

Почеркознавча експертиза виступає одним з основних досліджень, здатних вчасно і ефективно вирішити проблемні питання, що виникають під час кримінального провадження. Швидкість і ефективність вирішення складних слідчих ситуацій багато в чому залежить від рівня застосування у кримінальному процесі сучасних технічних засобів, тактичних прийомів,

а також усіх рекомендацій науки криміналістики. Криміналістика дійсно, виходячи із її завдань і призначення, своїми науково-практичними рекомендаціями зобов'язана однаково сприяти реалізації трьох кримінально-процесуальних функцій: обвинувачення, захисту і вирішення кримінальної справи. Процесуальна діяльність суб'єктів судового провадження у кримінальній справі – реалізаторів цих функцій (професійний суддя, прокурор – державний обвинувач, адвокат-захисник) для забезпечення успішного виконання завдань кримінального судочинства повинна бути наповнена різноаспектними криміналістичними рекомендаціями [2, с. 7].

Діяльність експерта має системний характер. Усі стадії експертного дослідження конкретного об'єкта, всі технічні операції і прийоми, які при цьому використовуються, не є випадковим поєднанням. Вони утворюють певну систему. Системність експертного дослідження, на наш погляд, означає і ретельність підготовки судової почеркознавчої експертизи.

Підготовка відповідей на поставлені експерту питання і об'єктивність його висновку, особливо коли йдеться про проведення ідентифікаційних досліджень, потребує представлення експертові не лише об'єктів дослідження, а й відповідних порівняльних зразків. Очевидно, що повнота й обґрунтованість експертного висновку значною мірою залежать від обсягу та якості наданого порівняльного матеріалу [3, с. 75].

Різним аспектам проблеми проведення експертних досліджень присвятили свої праці В. Г. Гончаренко, П. Д. Біленчук, Н. І. Клименко та ін. Питання процесуального порядку отримання зразків для проведення експертизи досліджували О. В. Козак, В. І. Галаган. Проте, вважаємо, що питання одержання належних порівняльних зразків для судової почеркознавчої експертизи залишається невирішеним у новому кримінальному процесуальному законі. За ч. 1 ст. 245 КПК України зразки для проведення експертизи у разі потреби відбирає сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. Якщо проведення експертизи доручено судом, зразки для її проведення відбираються судом або за його дорученням залученим спеціалістом.

Найменше, чого можна очікувати за такого порядку, це експертних помилок. Безцінний матеріал, зразки для порівняльного дослідження, за такого порядку можуть бути спотворені або знищені. Враховуючи власний досвід експертної практики проведення почеркознавчих досліджень треба констатувати, що найменше експертних помилок виникає у разі надання експертові якісного порівняльного матеріалу, отримання якого фіксується слідчим, уповноваженою особою, у кримінальному процесуальному документі, яким є протокол отримання зразків для порівняльного дослідження.

Повнота та обґрунтованість висновку експерта за результатами проведення почеркознавчої експертизи значною мірою залежать від обсягу та якості наданого порівняльного матеріалу, тому експертові треба надати не лише об'єкти дослідження, а й відповідні порівняльні зразки. У своєму авторефераті дисертації О. В. Козак зазначає, одержання зразків для експертного дослідження – захід процесуального примусу, процесуальна дія, змістом якої є одержання відображення будь-яких предметів матеріального світу, що відображають певні властивості та надаються експертові для проведення дослідження і формулювання висновків [4, с. 6]. Аналізуючи викладене, можна визначити поняття зразки, як наукова обґрунтованість висновку експерта та об'єктивність вирішення питань, які ставляться перед експертом-почеркознавцем, безпосередньо залежать від кількості та якості порівняльного матеріалу, що надаються ініціатором проведення експертизи чи дослідження. При підготовці порівняльного матеріалу для експертного дослідження необхідно встановити безсумнівність походження зразків почерку та підписів передбачуваного виконавця, адже вільні зразки почерку та підписів треба пред'являти тій особі, від імені якої вони зазначені. Але, у випадку якщо особа, підписи якої підлягають дослідженню, на момент проведення експертизи померла, то отримати достовірні порівняльні зразки вкрай складно. Враховуючи, що згідно з чинним законодавством, до компетенції експерта не входить самостійно визначати достовірність порівняльного матеріалу, і саме на цьому етапі дослідження виникає найбільше проблем для подальшого проведення експертизи.

Підводячи підсумки, треба наголосити, що отримання порівняльних зразків для судової експертизи, не лише почеркознавчої, має здійснюватися з дотриманням такого порядку, що забезпечує права і свободи людини, здійснюється уповноваженою, компетентною особою, забезпечує безсумнівність походження зразків представленого об'єкта дослідження, їх

достовірність, належне документування ходу і результатів цієї процесуальної дії. У разі потреби отримання порівняльних зразків для проведення експертизи вони можуть бути відібрані стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи, або за клопотанням якої експертиза призначена судом, чи за дорученням суду, але з обов'язковим залученням спеціаліста.

Список використаних джерел:

1. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016 № 1 (12). С. 236–245.
2. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. К., 2010. 37 с.
3. Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка]. 2-е вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.
4. Козак О. В. Одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Ірпінь, 2011. 20 с.

УДК 343.98

*Гайдамакіна Д. І., ст. наук. співробітник Харківського НДІСЕ,
Смоліна О. М., провідний судовий експерт Харківського НДІСЕ,
Мацюк О. В., судовий експерт лабораторії Харківського НДІСЕ*

ДО ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ МАТЕРІАЛІВ З МЕТОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРОТКИХ РУКОПИСНИХ ЗАПИСІВ, ВИКОНАНИХ ОСОБАМИ ПОХИЛОГО Й СТАРЕЧОГО ВІКУ

Останнім часом об'єктами судово-почеркознавчої експертизи часто стають короткі рукописні записи, виконані особами старечого й похилого віку. Такі почеркові об'єкти зустрічаються в різного роду нотаріальних і банківських документах, заповітах, договорах, дорученнях тощо.

Аналіз практики проведення експертиз показує, що у судових і слідчих органів часто виникає необхідність саме у вирішенні зазначених питань. Дослідження рукописних записів цієї категорії осіб має свої особливості, обумовлені впливом вікових змін організму або захворювань, властивих особам похилого й старечого віку, на ідентифікаційні та діагностичні ознаки почерку виконавця. Для успішного вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань з метою диференціації записів, виконаних особами зазначеного віку і записів, виконаних особами інших вікових груп, необхідний правильно зібраний порівняльний матеріал.

Крім того, згідно з новим законодавством у кримінальному судочинстві (ст. ст. 242, 243 КПК України), яке вступило в дію 15 березня 2018 року [1], підставою для проведення почеркознавчої експертизи є ухвала слідчого судді.

Отже, у разі призначення судово-почеркознавчої експертизи відносно дослідження коротких рукописних записів, виконаних особами похилого й старечого віку, у постанові (ухвалі) бажано зазначати відомості щодо умов виконання запису: стан зору особи, що заповнює документ, стан здоров'я передбачуваного виконавця в момент нанесення запису і в період, що йому передував (діагноз, тривалість хвороби, перебіг хвороби, її наслідки, лікування та його результати; де джерелом інформації можуть слугувати медичні картки, виписки, довідки тощо), стан хвилювання, втома, сп'яніння, поза (стоячи, сидячи, лежачи тощо) та положення документа під час виконання короткого рукописного запису, характер підкладки, на якій лежав документ, письмовий прилад (звичний для пишучого, або ні), що заповнює документ, вид допомоги, яка надається виконавцю (підтримка або ведення пишучою рукою), можливий факт заміни пишучої руки, точний час виконання вільних зразків почерку. Такі дані слугують вірній оцінці розбіжних або збіжних ознак, які виявляються в ході порівняльного дослідження.

Відповідно до п.1.4 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі – Рекомендацій) [2], перед приєднанням вільних та умовно-вільних зразків до матеріалів справи орган, який призначив експертизу, повинен пред'явити їх особі, яка підлягає ідентифікації, а потім позначити кожний зразок, тобто указати, що це вільний зразок почерку певної особи, та посвідчити це своїм підписом. При позитивній відповіді щодо належності зразків певній особі потрібно встановити умови їх виконання. У окремих випадках, за відсутності передбачуваного виконавця